

Tiesos.lt

Susigražinkime valstybę

Prof. dr. Alvydas Jokubaitis. Tautinė valstybė kaip neįgyvendintas pažadas

Tiesos.lt redakcija 2022 m. vasario 18 d. 10:53

Kalba pasakyta Valstybės atkūrimo dienos labdaringame pokylyje Kaune 2022 m. vasario 16 d.

Savo atsiradimo momentu tautinė valstybė buvo geriausias įrankis demokratijai kurti. Šiandien ji dažnai suvokiama kaip demokratijos kliūtis. Prieš šimtą ir daugiau metų buvusi susižavėjimo objektu, tautinė valstybė pokomunistiniu laikotarpiu tapo kritikos taikiniu. Nesukritikavę tautiškumo kai kurių politinių ideologijų atstovai jaučiasi neatlikę savo misijos.

Šio pranešimo tikslas – atkreipti dėmesį į politikos ir kultūros santykį tautinėje

valstybėje. Norint sėkmingai susitvarkyti su šios valstybės idėja, būtina rasti pusiausvyrą tarp politikos ir kultūros. Tautinė valstybė išsiskiria tuo, kad pradėjus diskusijas apie politiką būtinai reikia pereiti prie diskusijų apie kultūrą.

Šios valstybės šalininkai negali rūpintis vien politika, bet privalo galvoti apie savo tautos kultūros formavimą ir piliečių moralinio bei politinio ugdymo reikalus. Pagal tautinės valstybės idėją, politinė nepriklausomybė turėjo tarnauti žmogaus ugdymui.

Tarp daugybės dabartinį lietuvių susvetimėjimą savo valstybei sąlygojančių veiksnių galima nurodyti moralinės savivokos permainas: individas iškeliamas aukščiau visuomenės, žmogaus teisės aukščiau gėrio, individuali nauda aukščiau bendrojo gėrio, ekonomika aukščiau dvasios, formalios taisyklės ir procedūros aukščiau asmens savivokos ir bendruomenės tapatumo. Jeigu neturėtume tarpukario Lietuvos, nesuprastume kultūrinės tautinės valstybės prasmės.

Šiandien reikia užduoti sunkų ir skaudų klausimą – ar Lietuvos valstybė susitvarko su kultūriniais iššūkiais? Ar tautinė valstybė neatitrūko nuo ją įkvėpusios kultūros filosofijos ir šiuo metu nepradėjo bendradarbiauti su jos prasmę naikinančiomis kultūros sampratomis?

Mes toliau gyvename tautinėje valstybėje, tačiau vis labiau bijome užuominų apie tautinę kultūrą. Dar blogiau, mes gyvename valstybėje, kuri vis labiau vengia užuominų apie kultūrą.

Dabartiniai tautinės valstybės pokyčiai atsiranda ne todėl, kad ji nebetinka naujiems politiniams uždaviniams spręsti. Būtinai platesnis požiūris į šios valstybės prigimtį ir permainas. Pernelyg priklausydama nuo kultūros, ji neatlaikė ją ištikusių permainų. Kultūros pokyčiai šią valstybę griauna labiau, negu ryšiai su pačios blogiausios reputacijos politiniais režimais.

F. Nietzsche pagarsėjo Dievo mirties tema. Tačiau, atrodo, kad šiandien miršta ne Dievas, o kultūra, suprasta kaip dvasios ugdymas. Pamažu traukiasi tai, kas formavo tautinės valstybės prasmę. Ne todėl, kad išnyko kultūra, nes tai neįmanoma, bet dėl moralės pasikeitimų. Tris dešimtmečius kalbėdami apie moralės

pliuralizmą, mes likome su etiniu minimalizmu. Kartais atrodo, kad iš dešimties Dievo įsakymų Lietuvoje toliau galioja tik „nežudyk“.

Pirmąjį pokomunistinį dešimtmetį mes melavome sau apie tautinės valstybės agresyvumą. Antrąjį dešimtmetį ją pakeitėme Europos Sąjunga, kol pagaliau trečiąjį dešimtmetį atsirado jai abejingų piliečių karta. Lietuvos modernioji valstybė niekada nebuvo vien nacionalizmas. Lietuvių tauta formulavo kosmopolitinių elementų turėjusias valstybės modernizacijos programas. Tautinis atgimimas nebuvo vien tik koks nors siauras nacionalizmas, bet veikė kaip platus kultūrinės kūrybos akstinas, tam tikra „tautinė pedagogika“.

Stasys Šalkauskis savo kultūros filosofiją suvokė kaip plačiai suprastą tautinio ugdymo pedagogiką. Tautinio atgimimo sąjūdžių lyderiai siekė jaunas tautas pakylėti kultūrinių hierarchijų laiptais. Tautinė kultūra nebuvo vien tautinė, bet turėjo stiprų pasaulinės ir visuotinės kultūros ilgėsį.

Kadangi kultūrinę revoliuciją vykdę socialiniai sluoksniai ilgą laiką buvo atskirti nuo aukštosios kultūros, pasaulinės kultūros laimėjimų perėmimas jiems tapo svarbiausiu dalyku. Net kosmopolitizmą pabrėžianti Katalikų Bažnyčia buvo priversta prisitaikyti prie mąstymo tautomis, ir tapo išskirtine lietuvių tautos raštingumo ir švietimo gimtąja kalba gynėja. Lietuvių nacionalizmas niekada neskatino atsiribojimo nuo išorinio pasaulio.

Tautinių sąjūdžių lyderiai žadėjo sukurti naują žmogų, visuomenę ir kultūrą. Paprastiems miesto ir kaimo žmonėms buvo žadamas priėjimas prie anksčiau vien tik aristokratams ir aukštesniesiems visuomenės sluoksniams prieinamos kultūros. Tautinio atgimimo sąjūdžiai išpopuliarino mintį, kad visuotinis švietimas piliečius gali padaryti dvasios aristokratais. Buvo reikalaujama modernizacijos ir kuo spartesnio tautos įsijungimo į kultūringų tautų šeimą.

Nacionalistams rūpėjo ne tik praeitis. Jie nemažiau kalbėjo apie tautos ateitį ir jos istorinės raidos laiko pagreitinimą. Tautinių sąjūdžių lyderiai kalbėjo apie tai, ką vokiečiai apibūdina *Bildung*, kultūros ir ugdymo, sąvoka. Pagrindinis tautinės valstybės pažadas susijęs su dvasios tobulėjimu.

Tai lemia dvi pagrindines priežastys. Pirma, kultūra yra pagrindinis bet kurios tautos tapatumą apibūdinantis veiksnys. Antra, tik piliečių dvasios ugdymas gali užtikrinti tautos ateitį. Tautiniai sąjūdžiai siekė išlaisvinti kūrybinę pavergtų socialinių sluoksnių energiją, juos įtraukti į civilizacijos laimėjimų įsisavinimo procesą. Patriotizmas be kūrybinio veržlumo buvo suvokiamas kaip tautos pralaimėjimas.

Nors tautinio atgimimo laikais netrūko nacionalizmo, ne jis lėmė pagrindines politines intencijas. Tris pokomunistinius dešimtmečius mes nepagrįstai mokėmės matyti tik tamsiąją tautinės valstybės pusę.

Šiandien tautinė valstybė atitrūko nuo ją įkvėpusios kultūros sampratos. Dėl radikalių kultūros permainų ši valstybė darosi vis labiau nepajėgi įgyvendinti savo pirminių pažadų. Tautinė valstybė pamažu darosi panaši į religiją be nuoširdaus tikėjimo Dievu. Senasis tikėjimas tauta šiandien veikia daugiau iš politinės inercijos, be aiškaus savo pirminių kultūrinių tikslų ir intencijų suvokimo.

Aišku, panorėjus, galima įrodinėti, kad tautinė valstybė neturėjo jokių kultūrinių pažadų. Tačiau šis argumentas neatlaiko rimtesnės kritikos. Tautinių sąjūdžių pažadus lengva aptikti istoriniuose dokumentuose – knygoose, straipsniuose, organizacijų pareiškimuose ir atskirų veikėjų memuaruose, o jų įgyvendinimo problemas įrodyti dar lengviau – užtenka palyginti prieš šimtą metų skelbtas ir dabartines kultūros sampratas.

Šiandien kultūra yra paskutinėje vietoje, panašiai kaip kultūros ministerija tarp ministerijų. Kultūra dabar suvokiama ne kaip dvasios ugdymas, bet kaip nesibaigiantis eksperimentavimas. Kalbėdami apie žmogaus originalumą, pradėjome nematyti nieko daugiau, išskyrus save.

Kai asmuo gyvenimo prasmę nori rasti tik savyje, jam nebereikia Lietuvos. Dabartinis politinio dialogo kultūros nuosmukis nėra atsitiktinumas. Lietuviai tapo monologo tauta. Aplinkiniai jiems pradėjo atrodyti kaip jų sąlytį su savimi sugriauti galintis didelis pavojus.

Prieš šimtą ir daugiau metų paprasti miesto ir kaimo žmonės piliečiais galėjo tapti tik prisidėję prie tautinio sąjūdžio. Tautiškumas buvo sudedamoji kovos už kultūrinį atgimimą dalis.

Tautinių sąjūdžių lyderiai kalbėjo ne tik apie žmogaus teises, bet vadovavosi tam tikra moralės bei kultūros samprata. Ne paslaptis, kad vyravo krikščioniška žmogaus samprata. Tautinių sąjūdžių lyderiais dažnai buvo dvasininkų luomo žmonės. Būtent jie pirmieji pajuto tautinę valstybę liečiančius kultūros pokyčius.

Greitai paaiškėjo, kad tautiniuose sąjūdžiuose dalyvavę dvasininkai savo rankomis išpuoselėjo juos į visuomenės gyvenimo pakraštį nustūmusią kultūrą. Prasidėję protestais prieš feodalinę valstybę, tautiniai sąjūdžiai šiandien virsta protestais prieš tautos idėją ir krikščionišką žmogaus sampratą. Tai du artimai susieti dalykai. Tauta šiandien nereikalinga toms pačioms politinėms jėgoms, kurioms nereikia krikščionybės.

Galima nurodyti tris tautos savinaikos priežastis. Pirma, tautiniai sąjūdžiai save naikina per jų atvertą daugiakultūriškumą. Paaiškėjo, kad tauta nėra vienintelis kultūrinis tapatumas, bet galimas tolesnis tapatumų skaidymas – darbininkai ir darbdaviai, vyrai ir moterys, heteroseksualai ir homoseksualai, vietiniai ir migrantai.

Antra, tautiniai sąjūdžiai neatlaikė istorizmo naštos. Paaiškėjo, jog istorija daug silpniau riša tautas negu metafizika. F. Nietzsche žodžiais, „kai atsiranda tam tikros istorijos perteklius, gyvenimas suyra ir išsigimsta, o šiam išsigimimui, suyra bei išsigimsta ir pati istorija“. Pradėję nuo istorinių šaknų ieškojimo, lietuviai istoriją šiandien pavertė karnavalu. Istorizmas pasirodė esąs per silpnas formuoti modernios tautos kultūrą.

Trečia, tautinius sąjūdžius griaua jų pačių sužadinta aistra modernizuotis. Modernizacija virsta aklu naujumo siekimu, be kokių nors absoliučių įsipareigojimų. Pasikeitę Lietuvos modernumo supratimo standartai jau nebūtinai numato tautą kaip politinį ir kultūrinį pagrindą.

Pradėję nuo vietinės kultūros puoselėjimo, tautiniai sąjūdžiai paskęsta globalizacijoje. Tai ypač rodo buvimas ES, ir jos propaguojama ideologija. ES kultūros samprata ryškiai skiriasi nuo tarpukario Lietuvos valstybės sampratos. Nereikia atmesti ES, tačiau požiūrio į kultūrą skirtumai akivaizdūs.

Kaip jau buvo sakyta, tautinė valstybė reikalauja pusiausvyros tarp kultūrinio tapatumo ir politinių principų. Pernelyg sutelkus dėmesį į vieną iš jų, kenčia kitas. Valstybės sukūrimas stipriai koreguoja kultūrinius tautinio atgimimo siekius.

Sukūrus valstybę, kultūriškai nepakartojama tauta privalo laikytis universalių taisyklių. Kosmopolitinė teisė, ekonomika ir ją lydinti masinė kultūra yra iššūkis tautinei valstybei. Dar prieš Berlyno sienos griuvimą Milanas Kundera kalbėjo apie Vakarų ir Vidurio Europos požiūrio į kultūrą skirtumus. Jo nuomone, Vidurio Europos tautos išsaugojo prisiminimus apie Vakarus, „...kuriuose kultūra dar nebuvo užleidusi savo vietos“. Šiandien tai atgyvenęs požiūris.

Paskutinius tris dešimtmečius Vakarų Europa moko kartu su tauta užmiršti kultūrinius įsipareigojimus. Mes visą sovietmetį troškome būti kartu su Vakaraais, tačiau tik juos realiai pamatę, supratome, kad niekur kitur tiek daug nekalbama apie kultūros krizę, kaip Vakaruose. Mes ilgai troškome patekti pas išsvajotą sielos gydytoją, tačiau paaiškėjo, kad jis pats yra ligonis.

Kultūriniai tautinio atgimimo pažadai sunkiai suderinami su dabartinės valstybės funkcionavimo logika. Nors kol kas dar nerastas rimtesnis tautinės valstybės pakaitalas (ES nėra nei tauta, nei valstybė), per paskutinius du amžius išryškėjo ją sukūrusios mąstysenos trūkumai.

Atidžiau įsižiūrėjus matyti, kad tauta yra tikėjimo, o ne mokslinio mąstymo kūrinys. Jai labiau reikia teologijos, o ne humanitarinių ir socialinių mokslų. Tautinio atgimimo judėjimai akivaizdžiai mėgdžioja religinius sąjūdžius, ir būtent tai lemia minties apie piliečių dvasinį ugdymą svarbą. Nacionalistai seniai mėgdžioja religinio mąstymo tradicijas. Būtent todėl, praradę ryšį su religija, tautiniai sąjūdžiai netenka dvasinio, o kartu ir kultūrinio, ugdymo supratimo.

Viena iš svarbiausių S. Šalkauskio darbuose yra „asmeninio tobulinimosi“ sąvoka. Jo žodžiais, „... visuomenės ir valstybinės santvarkos tobulumas priklauso ne tik nuo visuomenės narių ir piliečių, bet ir nuo valdytojų arba valdančiosios grupės asmeninio tobulėjimo“. Tai klasikinės filosofijos idealo – padėti žmogui atskirti gėrį ir blogį – kartojimas. Šis idealas šiandien vis labiau atsiduria Vakarų kultūros pakraščiuose. Apie tai jau nedrįsta kalbėti ne tik prezidentai ir politikai, bet ir filosofai bei rašytojai.

Nacionalistai neįsivaizduojami be pasakojimų apie tautos išskirtinumą. Kai kurie šių pasakojimų kalba apie praeitį, kai kurie apie dabartį, tačiau į tautinę ištikimybę pažvelgus moralės akimis, ją ginantiems sąjūdžiams svarbiausia yra ateitis, t. y., ištikimybę pareiškusių žmonių sugebėjimas laikytis pažado.

Su tauta besitapatinantys žmonės pasižada atlaikyti ateities išbandymus. Kultūriniai laimėjimai, ekonominė ir karinė galia yra svarbūs tautos gyvenimo veiksniai, tačiau ne jie formuoja moralinius tautinės ištikimybės pagrindus. Tik moralė leidžia kalbėti apie kažką absoliutaus. Visa kita paklūsta besikeičiančiai istorijai.

Tautinė ištikimybė yra artimesnė religinio, o ne mokslinio mąstymo tradicijai. Praradusi absoliučius orientyrus, tautinė valstybė praranda niekaip kitaip neatkuriamą moralinį pagrindą. Ekonominiai, politiniai, teisiniai ir kiti valstybės laimėjimai ilgesnėje laiko perspektyvoje nepajėgūs kompensuoti moralinės ištikimybės nuosmukio. Tai ir vėl rodo religijos ir tautinės valstybės ryšį.

Patriotizmas yra ta tokia pat ištikimybės dorybė, kaip meilė, draugystė ir santuokos sakramentas. Josepho de Maistre' o žodžiais, „patriotizmas gali pasirodyti tik tikėjimo laikais“. Kai lietuvių asmeninis gyvenimas praranda prasmę, dingsta noras kalbėti apie tautinę valstybę. Pasaulis atsinaujina per vaikus ir jaunimą. Lietuvos jaunimas įžengia į vis labiau prasmės netenkantį pasaulį, kuriame jie nebenori turėti šeimos, vaikų, tikėjimo ir tėvynės.

Georgas Hegelis nurodė tris dorovinės substancijos elementus – šeimą, pilietinę visuomenę ir valstybę. Vienos ištikimybės formos pasikeitimas liečia kitas. Hegelio žodžiais, valstybė „betarpiškai egzistuoja *papročiuose*, o įtarpintai – atskiro žmogaus *savimonėje*, jo žinojime ir veikloje“. Tarp ištikimybės šeimai, valstybei ir religijai yra glaudus ryšys. Politinė tvarka struktūriškai atitinka moralės, religijos, mokslo, ekonomikos ir meno tvarką.

Šią G. Hegelio filosofijos tiesą žinojo (ar bent jau privalėjo žinoti) tautinės valstybės kūrėjai. Jų puoselėta valstybė buvo suvokiama kaip moralinė visuma, kurio atskiros dalys išauga iš to paties kamieno. Tautinė valstybė jautriai reaguoja į bet kokias piliečių moralinės ir kultūrinės savivokos permainas.

Pasikeitus šeimos, santuokos ar giminystės ryšiams, neišvengiamai keičiasi valstybės ir piliečių santykių pobūdis. Tai reiškia, kad tautinės valstybės šalininkai negali rūpintis vien politika, bet privalo rimtai žiūrėti į piliečių moralinio ir kultūrinio ugdymo uždavinius. Paskutinius trisdešimt metų tai labiausiai apleistas Lietuvos valstybės gyvenimo ruožas.

Tautiniams sąjūdžiams prieš du šimtus metų padėję humanitariniai mokslai šiandien tapo panašūs į tautai abejingą veikėją. Mokslininkai šalina teleologinį mąstymą, pagrįstą pasaulio tikslų ir prigimties ieškojimu. Jų požiūris konfliktuoja su nacionalistų pažiūromis. Pastarieji mano, kad tauta turi tikslą ir pašaukimą. Gali skirtis šio dalyko aiškinimai, tačiau nacionalizmas sunkiai įsivaizduojamas be teleologinio mąstymo. Juo labiau įsigali mokslinis mąstymas, juo mažiau vietos lieka nacionalistų kalboms apie tautos tikslą ir pašaukimą.

Norėdami išlikti, tautiniai sąjūdžiai šiandien turi kurti nuo mokslinio mąstymo nepriklausomas moralinio mąstymo salas. Tačiau tai sunkiai įgyvendinamas uždavinys, nes mokslas įmontuotas į tautinių sąjūdžių prigimtį. Nuo pat savo atsiradimo šie sąjūdžiai neįsivaizduojami be mokslo ir išsimokslinimo svarbos suvokimo.

Šiuo atveju ir vėl iškyla paradoksas – tautos ateitis atiduodama į ją griaušančio veikėjo rankas. Tam tikrame tautinių sąjūdžių raidos taške mokslas netikėtai pradeda veikti kaip tautinę ištikimybę griauantis veiksnys. Šiandien jau sunku pasakyti, ar mūsų humanitariniai mokslai labiau stato, ar griaua tautą.

Šiuo požiūriu ir vėl teisingas Josephas de Maistre' as. Į klausimą, kam universitetams reikia teologijos fakultetų, jis atsakė: tik taip jie gali nesugesti, neiškrypti iš tiesos kelio ir išlikti ateičiai. Mes nepastebėjome, kaip mūsų universitetai virto profesinėmis technikos mokyklomis, kur pagrindinis tikslas yra tyrimo technika.

Jiems apibūdinti tinka Jean Jacques Rousseau žodžiai, pasakyti apie filosofus: „Jie paniekinančiai šypsosi, girdėdami žodžius tėvynė, religija, ir savo talentais bei filosofija siekia viską, ką žmonės turi šventa, sunaikinti ir apjuodinti“. Universitetai jau nepadeda jaunam žmogui rasti tvirtą atramą, galutinį pastovų pagrindą. Ne tik juose, bet ir visame plačiame Vakarų pasaulyje šis pagrindas vis labiau skeldėja. „Tai mūsų tikroji padėtis“, – pasakytų Blaise Pascalis. Tačiau mes jos nenorime pripažinti.

Mūsų santykiui su tautine Lietuvos valstybe dabar būdingas pasiklydimas. Gyvendami tėvynėje, lietuviai vis labiau gyvena tarytum emigracijoje. Mūsų tautinė valstybė nyksta kartu su *ordo amoris* (meilės tvarkos) suvokimu.

Nepaisant ES svarbos, Lietuvai mes turime viena pareiga daugiau. Panašiai, kaip nelaimėje prirėkus gelbėti savo vaiką ar nepažįstamą žmogų, mes pirmiau gelbstime savo vaiką. Tokia yra meilės tvarka, ir tik Dievas gali visus mylėti vienodai. Žmonės įstatyti į ne jų pačių sukurtą meilės tvarką, kurioje Lietuva yra svarbesnė už ES. Šie žodžiai nėra šios organizacijos įžeidimas. Tokia yra meilės tvarka.

Nesuprasdami meilės formų hierarchijos, mes pradėjome veidmainiauti, ir meilę vaizduojame ten, kur jos nėra. ES yra mūsų politinis interesas, o Lietuva – didžioji meilė. Šiandien švenčiame valstybės nepriklausomybės dieną, ir niekas su tuo negali lygintis.